

ІВАНУЩЕНКО Г.М.

ДІАГНОЗИ ПРО СМЕРТЬ У ПЕРІОД ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр. ЯК ДЖЕРЕЛО СТВОРЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ БАЗ ДАНИХ

На прикладі окремих районів Сумської області аналізуються матеріали книг Реєстрації актів цивільного стану як основне документальне джерело для складання персональних баз даних жертв Голодомору 1932-1933 рр.

Тема Голодомору 1932-1933 рр. займає сьогодні одне з найпомітніших місць серед наукових публікацій, а також публікацій у ЗМІ з огляду на те, що, чи не вперше за всю новітню історію української державності, вона знаходиться в центрі постійної уваги і контролю Президента України. Не останню роль відіграє і той фактор, що українське суспільство, нарешті, “дозріло” до осмислення трагічних і повчальних сторінок історії 75-річної давності.

Разом з тим, в окремих дослідженнях іноді бракує документальних джерел, у першу чергу, архівних. І якщо вже опубліковані збірники документів, які висвітлюють геноцид українського народу в “узагальненому” вимірі, тобто на рівні розпорядчих документів, задокументованих спогадів тощо, то майже немає (і не могло бути) персональних даних про загиблих голодною смертю в часи будівництва “світлого майбутнього”, хоча саме на створенні такого списку постійно наголошується у всіх загальноукраїнських та місцевих програмах, розпорядженнях та планах заходів. Саме тому, без наявності документальної бази, практично була відсутня історіографія з даної проблеми. Виняток становлять книга Олексі Калиника “Що несе з собою комунізм?”¹ та зовсім невелика кількість видань, які з’явилися впродовж кількох останніх років².

Цьому є пояснення, адже до останнього часу книги Реєстрації актів цивільного стану (РАЦС) за 1932-1933 рр. як основне документальне джерело з даної проблематики знаходились на зберіганні у підрозділах Міністерства юстиції України. Нині вони передані на постійне зберігання до держархівів областей. Всього до Державного архіву Сумської області (ДАСО) восени 2007 р. було передано 715 одиниць зберігання. Враховуючи те, що приблизно третина їх містить акти про смерть громадян у період Голодомору, спробуємо провести аналіз діагнозів про смерть у 1932-1933 рр. та розглянути перспективи для складання персональних баз даних жертв геноциду українського народу на прикладі окремих районів Сумської області.

Аналіз діагнозів про смерть наближає дослідників Голодомору 1932-1933 рр. до вивчення не тільки кількісних характеристик, але й дає можливість поглянути на проблему під різними кутами зору. Наприклад, якщо переглянути всі 182 (виявлені на даний час) діагнози, то можна побачити розмір фальсифікації історії Голодомору уже в час його проведення. Адже такі пояснення причин смерті десятків і сотень людей в одній книзі, як “невідомо”, “від хвороби”, а то і відсутністю записаної причини, вказують на те, що комуністична влада навмисно приховувала правду, отже, повністю усвідомлювала злочинність своїх дій. Тому намагання сучасних апологетів більшовизму списати мільйонні людські жертви на засуху, “шкідництво куркульських елементів” чи “вороже капіталістичне оточення” не мають під собою жодного ґрунту.

Іншу групу висновків про смерть становлять медичні терміни (поняття), які, на думку фахівців-архівістів, ще мають бути досліджені медпрацівниками з кількох

Іванущенко Геннадій Миколайович - директор Державного архіву Сумської області

причин. По-перше, необхідно чітко ідентифікувати діагнози, писані у ті часи медиками і не медиками, чорнилом і олівцем, каліграфічним почерком і незрозумілими скороченнями, а то і зовсім нерозбірливо. Значна частина записів про смерть - це документи зі згасаючим текстом, тому повне їх оцифрування для створення фонду використання документів про Голодомор виявилось своєчасним.

Далі слід відібрати медичні діагнози тих хвороб, які виникають внаслідок тривалого голодування, ослаблення організму, харчового отруєння тощо.

Слід зазначити, що вищенаведені причини смерті і так часто фігурують у документах. Але треба знати і те, під яким пресом перебували медичні працівники у 1930-х роках. Тому значна частина смертей від голоду *“прихована”* під різними надуманими діагнозами. Отже, наступним кроком має бути порівняння причин смерті конкретних людей у конкретних населених пунктах, наведених за документами ДАСО, зі списками загиблих від голоду, зібраними робочими групами на місцях. Тут буде видно і масштаби фальсифікацій діагнозів, і, можливо, з'являться нові імена, які не були обліковані у книгах РАЦС або відсутні у них через те, що книги не збереглися.

Звичайно, у документах ДАСО найбільшу увагу привертають діагнози смертей, які прямо вказують причину - голод. Таких можна виділити кілька груп.

По-перше, записи *“від голоду”*, *“голод”*, *“голодування”*, *“истоощение организма на почве голода”* найчастіше зустрічаються у книгах РАЦС по Недригайлівському³, Сумському⁴, Конотопському⁵, Путивльському⁶, Білопільському⁷, Роменському⁸, Тростянецькому⁹, Краснопільському¹⁰, Глухівському¹¹ районах.

По-друге, *“недоїдання”*, *“від схуднення”*, *“худання”*, *“упадок питания”*, *“порушення живлення”*, *“от истоощенного питания”*, *“от пониженного питания”*, *“истоощение вследствие недоедания”*, *“виснаження шлунку”*, *“отоцалість”*, *“недостатне харчування”*, *“виснаження організму на ґрунті недоїдання”*, тобто комплекс причин, які пояснюють смерть людей через недостатність харчування, отже, знову ж через голод, - найчастіше зустрічаються у книгах РАЦС Сумського¹², Шосткинського¹³, Недригайлівського¹⁴, Середино-Будського¹⁵, Конотопського¹⁶, Путивльського¹⁷, Білопільського¹⁸, Лебединського¹⁹, Липоводолинського²⁰, Тростянецького²¹, Охтирського²², Краснопільського²³ районів.

По-третє, група діагнозів, що фіксують настання смерті людини через крайнє виснаження організму внаслідок голоду, досить строката за своїми різновидами: *“від слабкості”*, *“від схуднення”*, *“виснаження”*, *“виснаження організму”*, *“знесилення організму”*, *“загальне виснаження”*, *“виснаження сил”*. Досить часто, як різновид, зустрічається діагноз *“старече виснаження”*, причому в окремих випадках це стосується і дітей. Наприклад, по с. Улянівка теперішнього Білопільського району, цей діагноз було написано 8-річній дитині²⁴. Саме з таких причин слід розглядати даний діагноз як приховану форму смерті від голоду. До цієї групи входять також наступні види діагнозів: *“худосочна слабкість”*, *“на почве истоощения”*, *“отоцалість”*, *“астенія”*, *“різке малокровіє”* та *“загальна слабкість”*, а також велика кількість пов'язаних з ними записів - *“серцева слабкість”*, *“серцева недостатність”*, *“серцева кволість”*, *“упадок серцевої діяльності”*, *“припинення серцевої діяльності”* або *“міокардит завдяки недоїдання та упадка сил”*²⁵, та інші, які вказують на смерть від виснаження внаслідок голоду і важких умов роботи в колгоспах. Ілюстрацією таких випадків є запис: *“Припинення серцевої діяльності. Смерть настигла раптом під час праці в полі”*²⁶. Вище перелічені записи про смерть зустрічаються у книгах РАЦС Великописарівського²⁷, Сумського²⁸, Середино-Будського²⁹, Глухівського³⁰,

Недригайлівського³¹, Шосткинського³², Кролевецького³³, Путивльського³⁴, Конотопського³⁵, Білопільського³⁶, Роменського³⁷, Липоводолинського³⁸, Тростянецького³⁹, Охтирського⁴⁰ районів, міст Суми⁴¹ та Шостка⁴². Діагнози, які вказують на ті ж причини смерті, але з застосуванням медичних термінів або, принаймні, його спробою, зустрічаються у книгах Краснопільського⁴³ і Лебединського⁴⁴ районів, наприклад: *“біохім. істощеніє”*, *“кахенсія”*, тобто коли маса тіла нижча за 80% від нормальної. Так, по с.Славгород Краснопільського району діагноз *“кахенсія”* становить більшість записів⁴⁵.

По-четверте, дуже велику групу записів становлять ті, які свідчать про харчові отруєння та смерть внаслідок вживання в їжу різних недоброякісних, сурогатних продуктів або значного збільшення споживання їжі після тривалого голодування (про такі випадки є безліч прикладів у виданих працях про Голодомор 1932-1933 рр.). Це, насамперед, такі діагнози про смерть, як *“дизентерія”*, *“розлад живлення”*, *“розлад травлення”*, *“запалення кишок”*, *“запалення кишечника”*, *“дифтерит”*, *“токсичний понос”*, *“кров’яний понос”*, *“інфекційний понос”*, *“от истощения поносом”*, *“неправильное кормление”*, *“аутоінтоксикація”*, *“кишкова інтоксикація”*, *“шлунково-кишкова інтоксикація”*, *“заворот кишок”*, *“поворот кишок”*, *“розстройство кишок і шлунку”*, *“розлад кишківника”*, *“розлад харчового тракту”*, *“запалення шлунку”*, *“від отруєння шлунку і кишок”*, *“отруєння зеленими фруктами”*, *“різачка”*, *“від засорення кишок”*, *“запалення брюшини”*. Є записи, які вказують одночасно на дві або декілька причин смерті, наприклад, *“расстройство пищеварения и упадок питания”*. Наведені приклади діагнозів найчастіше зустрічаються у книгах РАЦС Лебединського⁴⁶, Краснопільського⁴⁷, Охтирського⁴⁸, Тростянецького⁴⁹, Липоводолинського⁵⁰, Роменського⁵¹, Білопільського⁵², Путивльського⁵³, Конотопського⁵⁴, Глухівського⁵⁵, Середино-Будського⁵⁶, Кролевецького⁵⁷, Великописарівського⁵⁸, Сумського⁵⁹, Шосткинського⁶⁰, Недригайлівського⁶¹ районів, а також міст Суми⁶², Шостка⁶³, Конотоп⁶⁴. Слід розуміти і те, що медичні працівники під тиском влади частіше вказували саме такі причини смертей, ніж розкривали їх справжній зміст.

По-п’яте, останню велику групу діагнозів про смерть внаслідок голоду становлять записи, в яких фігурують медичні терміни. І хоча, як було зауважено, попереду ще велика робота з їх опрацювання, уже зараз можна виділити ті з них, які безпомилково вказують на масову смертність людей від організованого російським комунізмом геноциду українського народу. Причому, у цих випадках вони, як правило, не пов’язані з харчуванням людини, а є, скоріше, наслідком крайнього виснаження або фіксацією зовнішніх проявів голодної смерті. Серед цих записів найбільшу увагу привертають такі: *“від сухот”*, *“туберкульоз”*, *“рахіт”*, *“дистрофія”*. Окремі мають подвійний характер, як, наприклад, *“от голода и воспаления легких”*⁶⁵, що наштотує на припущення про велику кількість фактів смерті від голоду, які криються під зовні *“звичайними”* діагнозами. Нарешті, найбільш масовим і шокуючим є пласт документів з такими записами про причину смерті, як *“набряк”*, *“голодний набряк”*, *“опухоль ног”*, *“від опуху”*, *“от голодного отека ног”*, *“безбілковий набряк”* або *“безбелковый отек”*, іноді скорочено - *“ББО”*. Зазначені терміни найчастіше зустрічаються у документах Білопільського⁶⁶, Буринського⁶⁷, Великописарівського⁶⁸, Путивльського⁶⁹, Конотопського⁷⁰, Глухівського⁷¹, Середино-Будського⁷², Кролевецького⁷³, Шосткинського⁷⁴, Недригайлівського⁷⁵, Сумського⁷⁶, Роменського⁷⁷, Липоводолинського⁷⁸, Охтирського⁷⁹, Краснопільського⁸⁰, Лебединського районів⁸¹, міст Охтирка⁸² і Суми⁸³.

Говорячи про дослідження діагнозів смертей, треба взяти до уваги і їх кількісні характеристики. Попереду у дослідників Голодомору ще велика робота у цьому напрямі. Поки що можна зробити лише окремі підрахунки, але і вони вже говорять про величезні масштаби і наслідки організованого народобивства. Наприклад, книга РАЦС по с.Недригайлів за 1933 р. дає такі цифри: з 574 актових записів про смерть 188, або 33% мають діагноз “від голоду”, 167 записів, або 30% - “виснаження” і 8 записів, або 1,4% - “від недоїдання”. Тобто 64,4% записів прямо говорять про знищення населення Недригайлів шляхом приречення на голодну смерть. У графі про національність кожного з них стоїть “українець”, а за родом занять усі померлі, крім двох, - хлібороби⁸⁴.

Подібні жахливі факти розкриває лише поверховий аналіз книг РАЦС інших районів. Так, з книги РАЦС за 1933 р. по сс. Каліївка, Крупець, Лушники, Маківка, Миронівка, Ображіївка, Погребки, Свірж Шосткинського району приблизно половина діагнозів записана, як “невідомо від чого”, а у половини - відсутній висновок лікаря⁸⁵. Також з діагнозом “невідомо” фігурують села Білопільського району: Бобрик - практично вся книга, 176 записів про смерть⁸⁶, Верхосулка - вся книга, 192 записи⁸⁷, Нові Вирки - вся книга, 181 запис⁸⁸, Тучне - вся книга, 217 записів⁸⁹. По с.Улянівка теперішнього Білопільського району за 1933 р. зі 161 запису про смерть у жодному випадку не вказано причини. Причому перегляд прізвищ та дат підтверджує численні спогади очевидців геноциду про те, що люди вимирали цілими сім'ями⁹⁰. Майже всі книги з таким самим діагнозом по селах Липоводлинського району: Русанівка - всього 205 записів⁹¹, Яганівка - 481, Лучка - 484, Рибальське - 135⁹². По с.Горобівка Білопільського району за 1933 р. (всього 224 акти про смерть) більшість записів з діагнозом “недоїдання” або “невідомо”⁹³, а за цей самий рік в іншій частині Білопільщини, в сс. Шкурагівка і Нагірнівка, зі 161 померлого половина також загинула від недоїдання⁹⁴. Велика кількість загиблих від голоду помітна, коли ми проаналізуємо смерть від набрякової хвороби. За останній рік багато писалося про трагедію с.Піски Буринського району, де з померлих за 8 місяців 1933 р. 1195 громадян понад 85% було з діагнозом “безбілковий набряк”⁹⁵. Подібна ситуація була і в інших населених пунктах теперішньої Сумщини. Наприклад, у Конотопі за 1933 р. із загальної кількості померлих - 133, одна третина померла з діагнозом “виснаження” або “серцева слабкість”⁹⁶, а в с.Бочечки Конотопського району з 236 померлих у 1933 р. майже половина загинула з діагнозами “запалення шлунку” та “набрякова хвороба”⁹⁷. Діагноз “безбілковий набряк” фіксується у багатьох випадках по книгах РАЦС сс. Супрунівка і Біликівка Білопільського району (з 250 записів - майже вся книга)⁹⁸, Сергіївка та Миколаївка-Тернівська (близько 70 записів смерті з діагнозом “ББО”)⁹⁹ та Глушець (104 записи)¹⁰⁰. По м.Лебедин з діагнозом “ББО” тільки за період з 13 до 30 липня 1933 р. померло 135 людей з поміткою замість прізвища “невідомий”¹⁰¹. Можливо, це були ті, хто приходив з інших місцевостей у пошуках їжі.

Окремої розмови при дослідженні Голодомору 1932-1933 рр. заслуговує ставлення влади до фіксації смертей від голоду. Іноді досить лише поглянути на певні спроби пробити стіну мовчання і розповісти бодай частину правди про страшну трагедію, яка розгорталася поруч оптимістичних повідомлень про ударні темпи хлібозаготівель, щоб зрозуміти історичну приреченість системи. Системи, яка не тільки нищила голодом давній і працьовитий народ на найродючіших у світі чорноземах, а і топталася по живій пам'яті мільйонів людей, десятки років заперечуючи правду. Свідчення про смерть людей - вони як дзеркало, в якому видно людську трагедію та

її режисерів. Шокуючі діагнози про смерть людей від рук своїх рідних і близьких, збожеволілих від голоду, як *“порубано сокирою”* - 5 випадків по с. Червоне Сумського району¹⁰², або *“зарізана матір’ю”* (вік 2 роки) по с. Підлипне Конотопського району¹⁰³, чи *“зарубав брат”*¹⁰⁴, не вносять дисонансу у загальну картину замовчування правди. Під страхом репресій, а можливо, і за прямою вказівкою з’являються записи: *“нормальна смерть”*¹⁰⁵, *“прожила свій вік”* (жінці було 55 років)¹⁰⁶, *“від плохого утримання”* (77 записів)¹⁰⁷, або вкрай цинічне *“естественная изношенность”*¹⁰⁸. А по с. Піщане Сумського району за 1932 р. ми бачимо 28 записів *“був хворий довгий час”*, *“була хвора і стара”*¹⁰⁹. Інакше, як виявом *“батьківської турботи”* правлячої партії про людей, це не назвеш.

Таким чином, наявні книги РАЦС містять значну кількість інформації про смерть громадян у період Голодомору 1932-1933 рр. Саме вони стають тією основною документальною базою, на якій створюються і будуть створюватись загальноукраїнські та регіональні списки загиблих. Звичайно, ми ніколи не будемо знати повної кількості померлих від голоду, адже страх перед репресіями сприяв тому, що в книги РАЦС потрапили далеко не всі, та й діагнози про смерть не в повній мірі відобразили масштаби трагедії. Крім того, відсутність книг РАЦС по багатьох населених пунктах (через їх знищення комуністичною владою або вивезення), як і порівняно невелика кількість людей, які пам’ятають Голодомор, значно ускладнюють пошук. Частково зарадити цій проблемі може порівняльний аналіз кількості померлих за книгами РАЦС протягом 1930-1934 рр. У цьому випадку ми зможемо побачити динаміку смертності по окремих населених пунктах. Так, скажімо, по м. Суми померло: в 1930 р. - 863, 1931 р. - 1018, 1932 р. - 1314, 1933 р. - 3908 осіб.

Опрацювання книг РАЦС за 1934 р. дає ще одну перевагу при дослідженні Голодомору, адже об’єктом уваги науковців і суспільства в цілому стануть люди, які також померли внаслідок створених комуністичною системою ненормальних умов існування протягом 1933 р.

Уже сьогодні стає зрозумілим, що смертність під час Голодомору перевищувала людські втрати періоду Другої світової війни. Зрештою, життя кожної людини є унікальним, а смерть - планетарною трагедією, незважаючи на те, від чого вона настала. Тому, попри всі об’єктивні та суб’єктивні труднощі, працівниками Державного архіву Сумської області, редакційною групою обласного тому Національної книги пам’яті України, дослідниками має бути зроблено все для збереження пам’яті про кожного, хто став жертвою неоголошеної війни проти українського народу.

¹Калиник О. Що несе з собою комунізм? Документи про російсько-комуністичний терор в Україні. - Мюнхен-Торонто, 1953. - 142 с.

²Голодомори в Україні: Одеська область (1921-1923, 1932-1933, 1946-1947), дослідження, спогади, документи. - Одеса: Астропринт, 2007. - 460 с.

³Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). - Ф.Р-7720. - Оп.10.

⁴Там само. - Оп.15.

⁵Там само. - Оп.5, 21.

⁶Там само. - Оп.12.

⁷Там само. - Оп.1.

⁸Там само. - Оп.13.

⁹Там само. - Оп.16.

¹⁰Там само. - Оп.6.

¹¹Там само. - Оп.4, 20.

¹²Там само. - Оп.15.

¹³Там само. - Оп.17.

- 14 Там само. - Оп. 10.
- 15 Там само. - Оп. 14.
- 16 Там само. - Оп. 5, 21.
- 17 Там само. - Оп. 12.
- 18 Там само. - Оп. 1.
- 19 Там само. - Оп. 8.
- 20 Там само. - Оп. 9.
- 21 Там само. - Оп. 16.
- 22 Там само. - Оп. 11.
- 23 Там само. - Оп. 6.
- 24 Там само. - Оп. 1. - Спр. 422. - Арк. 64.
- 25 Там само. - Оп. 8. - Спр. 291. - Арк. 71-73, 76, 80.
- 26 Там само. - Оп. 4. - Спр. 77. - Арк. 38.
- 27 Там само. - Оп. 3.
- 28 Там само. - Оп. 15.
- 29 Там само. - Оп. 14.
- 30 Там само. - Оп. 4, 20.
- 31 Там само. - Оп. 10.
- 32 Там само. - Оп. 17.
- 33 Там само. - Оп. 7.
- 34 Там само. - Оп. 12.
- 35 Там само. - Оп. 5, 21.
- 36 Там само. - Оп. 1.
- 37 Там само. - Оп. 13.
- 38 Там само. - Оп. 9.
- 39 Там само. - Оп. 16.
- 40 Там само. - Оп. 11.
- 41 Там само. - Оп. 24.
- 42 Там само. - Оп. 26.
- 43 Там само. - Оп. 6.
- 44 Там само. - Оп. 8.
- 45 Там само. - Оп. 6. - Спр. 338.
- 46 Там само. - Оп. 8.
- 47 Там само. - Оп. 6.
- 48 Там само. - Оп. 11.
- 49 Там само. - Оп. 16.
- 50 Там само. - Оп. 9.
- 51 Там само. - Оп. 13.
- 52 Там само. - Оп. 1.
- 53 Там само. - Оп. 12.
- 54 Там само. - Оп. 5, 21.
- 55 Там само. - Оп. 4, 20.
- 56 Там само. - Оп. 14.
- 57 Там само. - Оп. 7.
- 58 Там само. - Оп. 3.
- 59 Там само. - Оп. 15.
- 60 Там само. - Оп. 17.
- 61 Там само. - Оп. 10.
- 62 Там само. - Оп. 24.
- 63 Там само. - Оп. 26.
- 64 Там само. - Оп. 21.
- 65 Там само. - Оп. 11. - Спр. 255.
- 66 Там само. - Оп. 1.
- 67 Там само. - Оп. 2.
- 68 Там само. - Оп. 3.
- 69 Там само. - Оп. 12.
- 70 Там само. - Оп. 5, 21.
- 71 Там само. - Оп. 4, 20.
- 72 Там само. - Оп. 14.
- 73 Там само. - Оп. 7.
- 74 Там само. - Оп. 17.
- 75 Там само. - Оп. 10.

- ⁷⁶ Там само. - Оп. 15.
⁷⁷ Там само. - Оп. 13.
⁷⁸ Там само. - Оп. 9.
⁷⁹ Там само. - Оп. 11.
⁸⁰ Там само. - Оп. 6.
⁸¹ Там само. - Оп. 8.
⁸² Там само. - Оп. 23.
⁸³ Там само. - Оп. 24.
⁸⁴ Там само. - Оп. 10. - Спр. 261.
⁸⁵ Там само. - Оп. 17. - Спр. 190.
⁸⁶ Там само. - Оп. 1. - Спр. 435.
⁸⁷ Там само. - Спр. 439.
⁸⁸ Там само. - Спр. 451.
⁸⁹ Там само. - Спр. 458.
⁹⁰ Там само. - Спр. 462.
⁹¹ Там само. - Оп. 9. - Спр. 132.
⁹² Там само. - Спр. 124, 125, 126, 127, 131, 271.
⁹³ Там само. - Оп. 1. - Спр. 445.
⁹⁴ Там само. - Спр. 463.
⁹⁵ Федорина А. Три книги 1933 року // <http://www.pravda.com.ua/www.umoloda.kiev.ua/regions/62/171/0/32579/>
⁹⁶ ДАСО. - Ф.Р-7720. - Оп. 21. - Спр. 129.
⁹⁷ Там само. - Оп. 5. - Спр. 330.
⁹⁸ Там само. - Оп. 1. - Спр. 454.
⁹⁹ Там само. - Спр. 453.
¹⁰⁰ Там само. - Спр. 464.
¹⁰¹ Там само. - Оп. 22. - Спр. 66. - Арк. 35-105.
¹⁰² Там само. - Оп. 15. - Спр. 397. - Арк. 14-18.
¹⁰³ Там само. - Оп. 21. - Спр. 115. - Арк. 79.
¹⁰⁴ Там само. - Оп. 11. - Спр. 265. - Арк. 145.
¹⁰⁵ Там само. - Оп. 16. - Спр. 278. - Арк. 114.
¹⁰⁶ Там само. - Оп. 10. - Спр. 255. - Арк. 29.
¹⁰⁷ Там само. - Оп. 11. - Спр. 265. - Арк. 124-142, 144-150, 152-154, 157-174, 176-177, 180, 182-185.
¹⁰⁸ Там само. - Оп. 7. - Спр. 71. - Арк. 82, 91.
¹⁰⁹ Там само. - Оп. 24. - Спр. 161.

IVANUSHCHENKO G.M.**Diagnoses about Death during Holodomor of 1932-1933 as a Source of Creation of Personal Databases**

On the example of separate regions of the Sumy area there are analyzed materials of books of Registration of acts of civil status as the basic documental source for drawing up of personal databases of victims of Holodomor of 1932-1933.

Отримано 17.07.2008